

ГИПОТЕЗИ

Олександр Ільїн

●

ДЕЯКІ ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТІВ НАКАЗНИХ ГЕТЬМАНІВ ПАВЛА ПОЛУБОТКА ТА МИХАЙЛА МИКЛАШЕВСЬКОГО

Хоча оцінка діяльності Павла Полуботка останнім часом стала іншою,¹ ніж у М. Костомарова² і О. Лазаревського,³ але в житті гетьмана залишається багато таємничого і загадкового. Крім того, деякі міфи про Полуботка досі не розвіяні. Приміром, М. Костомаров пояснював походження прізвища гетьмана «Полуботок» від назви взуття.⁴ Так, прізвисько Калігула римського імператора перекладається як «чобіток». Якщо походження прізвища гетьмана таке саме, тоді воно звучало б «Получобіток». На відомих портретах гетьмана та його батька, переяславського полковника Леонтія Полуботка, бачимо огрядних чоловіків. У книжці О. Сидоренка «Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст.» читаємо: «В Україну привозили з Молдавії та Валахії так зване волоське вино, яке транспортувалося у бутах. Дещо рідше волоське вино прибувало у полуботках. Як видно із назви цих бочок, вони дорівнювали половині буту».⁵ Отже, можна припустити, що предок гетьмана, який першим отримав це прізвище, був огрядним і, мабуть, любив перехилити чарку. Якщо подивитися на родовід Полуботків,⁶ то бачимо, що нащадки гетьмана довго не жили, а їх жінки часто народжували мертвих дітей. І рід Полуботків обірвався, навіть по жіночій лінії, вже у 18 столітті. Огрядність Полуботків теж не випадкова — певно, вони мали якусь спадкову хворобу.

Загадковим є призначення Павла Полуботка у 1705 році чернігівським полковником. Адже гетьман Іван Мазепа вкрай не любив Самойловичів, зокрема П. Полуботка, одруженого з небогою гетьмана Івана Самойловича. А тут ще справа ченця Соломона у 1690 році.⁷ Після цього Мазепа навіть заарештував на певний час П. Полуботка. Ненависть І. Мазепи до Самойловичів не минула з плином часу. Про це свідчить його донос у 1703 році на князя Юрія Четвертинського, зятя гетьмана Самойловича: «О брате князя Четвертинського ксензы, котрый много времени живет при нем, и часто посылает посылки в Польшу, а ему гетьману ни о чем не доносить, и чаёт едвали не одной факции с ним же Миклашевским».⁸ На виправдання Мазепи можна зауважити, що Це була моторошна доба наклепів і доносів. На гетьмана їх йшла навала, і він, щоб вижити, відповідав тим самим. І в цей час Мазепа призначає П. Полуботка полковником? Хоча М. Костомаров⁹ вва-

жав, що Мазепа помирився з Полуботком, але де малоймовірно. Очевидно, що призначення робиться за наказом Петра І. У істориків був дуже спрощений погляд на відносини між Петром і Мазепою: ось цар — такий простак, довіряв хитрому гетьманові. Звісно, Мазепа вмів догодити Петрові, але цар намагався тримати його під контролем, ставлячи на полковничі уряди відвертих ворогів гетьмана. Свідченням того, що такі думки панували в найближчому оточенні царя, є лист київського воєводи князя Д. Голіцина до канцлера Г. Головкина: «Для нашей безопасности на Украине надобно прежде всего посеять несогласие между полковником и гетьманом...».¹⁰ Петро І, певне, давно приглядався до Павла Полуботка і оцінив його, сказавши, за свідченням О. Рігельмана: «...этот очень хитрый, он может Мазепе уравниаться».¹¹ Такий чернігівський полковник, а не гетьман, потрібний був цареві. Після обрання нового гетьмана, Івана Скоропадського, Петро І знову вдається до улюбленого засобу володарів імперій — «поділяй і пануй». Він наділяє Полуботка великими земельними маєтностями, протиставляючи його вже Скоропадському. Це добре зрозумів обережний гетьман, вирішивши поріднитися з Полуботком. Небіж гетьманші Яків Маркович одружився з Уляною Павлівною Полуботок. О. Лазаревський писав: «Скупой тесть наделил свою дочь впрочем лишь одними «фантами» и «клеянодами», а маєтности не дал и самой малой...».¹² Це — не тільки скнарість Полуботка, але і вияв його ставлення до одруження і до самого Івана Скоропадського. Чернігівський полковник, вимушений видати свою дочку за Я. Марковича, не зміг подолати почуття нелюбові й задрості до гетьмана.

Історики звертають мало уваги на боротьбу гетьмана Скоропадського з князем О. Меншиковим за почепську межу. Чому боязкий гетьман тут виявляє таку сміливість? Непереконливо це пояснювати лише тиском старшини: за спиною Скоропадського стояв його сват — всесильний граф Петро Андрійович Толстой, який намагався цілком знищити вже підупалого князя. У цій боротьбі Меншиков мусив шукати спільників серед невдоволеної старшини, й можна припустити, що знайшов їх в особі П. Полуботка та його друзів. А тепер добре пояснюються всі подальші, досить таємничі події, зокрема звернення Полуботка через Андрія Борзаківського у критичний момент за допомогою до Меншикова.¹³ Але слабкий князь вже не міг зводити: на Петра І впливав граф Толстой, який рішуче взяв курс на знищення Гетьманщини й особисто Полуботка. Ще історик Д. Дорошенко¹⁴ наголошував, що Толстой вкрай вороже ставився до України. Після смерті імператора, Меншиков, що повернувся до влади, вивільнив негайно своїх ще живих спільників: С. Савича, І. Чарниша, Д. Апостола... Іронія долі: катові Батурина довелося, віддячуючи своїм спільникам, відновити гетьманство. Взагалі така яскрава і складна постать української історії, як наказний гетьман Павло Полуботок, заслуговує на солідну, некон'юнктуру монографію.

Недооціненою постаттю в українській історії залишається стародубський полковник і наказний гетьман Михайло Миклашевський. Тільки О. Лазаревський¹⁵ написав його короткий життєпис, а інші автори згадували побіжно. Але М. Миклашевський — значний політичний і військовий діяч, великий меценат української культури. На ниві меценатства з ним міг змагатися лише сам Іван Мазепа. Виходець з Галичини — на що вказує його прізвище (с. Миклашів, Львівщина), прибувши в Лівобережну Україну, робить блискучу кар'єру: стає довіреною особою гетьмана Дем'яна Многогрішного. Привернув Миклашевський увагу до себе і гетьмана Івана Самойловича: у 1682 році призначений генеральним хорунжим, а через рік — генеральним осавулом. Але неві-

домо чому Миклашевський впадає у немилість гетьмана — в 1686 році увільнений з посади генерального осавула. Напевно, цим він здобув довіру нового гетьмана Івана Мазепи. 1689 року Мазепа під час своєї поїздки до Москви, побоюючись нападу татар, залишив Миклашевського командувати загонами козаків на південних кордонах Гетьманщини. А після свого повернення з Москви віддав під його владу найбагатший Стародубський полк. Під час урядування полковник багато зробив для господарчої колонізації північної Гетьманщини, став найбагатшою людиною на Лівобережжі, не рахуючи самого гетьмана. Але у 1701 році відбувається подія, на яку не звертають уваги історики: М. Миклашевський одружується з Ганною Швейковською, вдовою Якова Самойловича — сина колишнього гетьмана. Як на це можна було наважитися, знаючи ненависть Мазепи до Самойловичів? Можна дати дві оцінки події: 1. Миклашевський одружується за наказом або дозволом гетьмана, який таким чином хоче нейтралізувати вдову.

2. Сильна і мужня людина — стародубський полковник — кидає виклик Мазепі, його промосковській на той час політиці та вирішує вести свою антимазепинську гру.

Більш ймовірна перша версія, яку підтверджує і лист гетьмана до Петра I: «не пристойно ли бы было его по войсковым правам наказать за его преступление, поддержать в Батурине в вязенье, от полковничья уряду отставить, из Стародуба перевести в Глухов на старое господарство. чтобы жил, нежели посылать к Москве, чтоб таковым поступком иных полковников не ожесточить сердца и не привести в отчаяние».¹⁶ Із змісту листа зовсім не випливає, що саме Мазепа доніс на Миклашевського за зносини з литовським магнатом, троцьким каштеляном Михайлом Казимиром Коцелом. Звісно, Мазепі нічого не залишалось, як засуджувати полковника, коли Москві стало все відомо. Але ми бачимо з листа, що гетьман боїться, щоб Миклашевський потрапив до Москви: полковник, мабуть, багато знав. Напрошується висновок, що Миклашевський підтримував контакти з литовською шляхтою з ініціативи Мазепи, який, напевно, ухвалив знайдену конкретну формулу майбутніх україно-польських державно-правових відносин: «Вольность Украинская будет таковая, какова Речь Посполитая Коронная и Литовская и таковая будет же речь Посполитая третья Украинская...». Це був план відновлення Великого Князівства Руського на засадах Гадяцької унії 1659 р.¹⁷ М. Костомаров писав: «Миклашевський, преданий войсковому суду, отрицая, чтобы слышал подобные внушения, но за самовольные сношения с Коцелом без ведома гетмана был отставлен от полковничего уряду, однако, вскоре обратно получил, примирившись с гетманом».¹⁸ Миклашевський не сварився з Мазепою, а значить і не мирився. Це Петро I ставить М. Миклашевського і П. Полуботка на полковничі уряди, вбачаючи в них ворогів гетьмана. Тут і під час слідства стало у пригоді одруження Миклашевського, вказуючи начебто на його ворожість до Мазепи. На жаль, славний вояк, підкорювач Бихова Михайло Миклашевський загинув у бою під Несвіжем 1706 року.

Можна не сумніватися, що Миклашевський, аби був живий, активно підтримав би Мазепу в листопаді 1708 року і Стародуб, напевно б, захопили шведи. А про подальшу долю України можна тепер тільки гадати...

Джерела та література:

- 1 Коваленко О. Павло Полуботок // Володарі гетьманської булави. — К., 1994. — С. 499 — 522; Мушкетик Ю. Павло Полуботок // Павло Полуботок — український гетьман. — К., 1990. — С. 26—36. — С. 26-36

- 2 Костомаров Н. И. Павел Полуботок // Павло Полуботок — український гетьман. — К., 1990. — С. 5—25.
- 3 Лазаревський А. М. Павел Полуботок. Очерк из истории Малороссии XVIII ст. // Русский архив. — 1880. — Т. 1. — С. 137—209.
- 4 Костомаров Н. И. Вказ. праця. — С. 6.
- 5 Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. — К., 1975. — С. 45.
- 6 Див. : Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. — К., 1914. — Т. 4. — С. 71—76.
- 7 Див.: Костомаров М. Вказ. праця. — С. 6—7; Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — М., 1991. — Т. 14. — С. 472, 476; 486—493.
- 8 Петр Великий. Письма и бумаги. — Спб, 1889. — Т. 2. — С. 215.
- 9 Костомаров М. Вказ. праця. — С. 7.
- 10 Соловьев С. М. Вказ. праця. — М., 1882. — Т. 16. — С. 39.
- 11 Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. — К., 1994. — С. 546.
- 12 Лазаревський А. М. Предисловие // Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. — К., 1893. — Ч. 1. — С. VI.
- 13 Лазаревський А. М. Павел Полуботок II Русский архив. — 1880. — Т. 1. — с. 169.
- 14 Дорошенко Д. Нарис історії України — К., 1991. — Т. 2. — С. 179.
- 15 Лазаревський А. М. Миклашевские // Киевская старина. — 1882. — № 8. — С. 243—253.
- 16 Петр Великий. Письма и бумаги. — Спб., 1889. — Т. 2. — С. 214.
- 17 Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — Нью-Йорк, 1960. — С. 263.
- 18 Костомаров Н. И. Мазепа и мазепинцы. — Спб, 1885. — С. 287.

